

Перекинутий світ (дитинство Йосипа Тимченка)

Богдан Жолдак

ПЕРЕКИНУТИЙ СВІТ

Його в селі вже боялися не лише діти, а й дорослі.

Бо всі не раз бачили, як малий Йосип Тимченко крадькома вилазив на чиєсь чуже горище.

Потім затикав там усі щілини, й прокручував дірку. Тоді її затикав і прокручував нову в протилежному закутку.

А згодом перелазив до іншого горища.

- Чаклує! - казали одні.

- Ще, бува, запалить, - міркували інші.

Ну, що це за дитина, яка любить найдужче горища?

Дужче навіть, ніж іграшки, ігри.

Ну, хіба може якесь темне горище бути цікавішим за гру в "куці-баби"? Або в "цурки"? Або в... Та безліч же розваг для дитини є в селі, а вона весь час вештається по горищах.

- Темряви! Темряви шукає, - багатозначно говорили треті, красномовно задираючи пальця вгору.

- Ти диви, а батько ж у нього чесний селянин.

Кивали головами.

- Еге, хороший кріпак з нього.

- А дитина в чортзна-кого вдалася...

- Оце ще відьмак виросте, - зітхала громада.

- Пропали тоді наші курчата...

- ... і поросята!

Так би чутки могли дійти і до корів та волів.

Бо ніхто не знав, що все було насправді не так.

Тільки кому і як поясниш?

А почалося все з того, що якось, шукаючи капосного кошеняти, заліз на горище та, притомившись і пригрівшись там, заснув.

Коли ж прокинувся, то очі деякий час звикали до темряви.

А коли звикли, то побачив, що спить не на горищі, а у вишневому саду.

Ні - протер очі й переконався, що таки сидить під батьківським дахом, а садок той чомусь розташувався на бовдурі - великому побіленому димарі.

До того ж - і це найголовніше - садок тепер був перекинутий догори ногами!

Хлопчина підскочив, - і враз садок на димарі затулила його власна тінь.

- Що за дивина?

Побачив тоді він, що крізь маленький отвір у стрісі, який, мабуть, проколупали горобці, лине сліпучий пучок світла – і воно, падаючи на білу стіну, малює там оті гарнісінькі вишневі дерева, які тепер ростуть... гілками донизу, а стовбурами – догори!..

Ось тобі й горобці!

І ніхто не знав, що там є диво – дірочка у стрісі.

Головне – спершу звикнути до темряви.

А вже потім дивуватися з навколишнього перекинутого світу.

Як же це так? Звідкіля береться зображення?

Особливо, коли там постала матір, несучи в'язанку хворосту.

Стомлено скинула її з плеча, сперлася на стовбур трохи перепочити. Все це догори ногами.

Йосип із подивом спостерігав, як рідна матір на білій крейдяній поверхні раптом знову завдала собі ношу на плечі й рушила просто до нього.

– А-а! – хотів скрикнути він, однак вчасно затулив рота.

Бо хіба ти матері поясниш, що він бачив її на горищі? Та ще й перекинуту? Одразу тебе поведуть до всіх шептук-знахарок зіллям поїти...

Ой, ні.

А краще ту дірку заткнути. І проколупати нову з протилежного боку – й побачити, як подвір'ям ходять гуси та качки, і як одна з них плаває в калюжі – теж догори дригом.

І кому ти потім розкажеш про таке, щоб тобі повірили, – та ще й про рідну матір, яка носить хмиз догори ногами?

Уже краще нишком проникнути на обійстя тітки Стехи, пролізти до неї на горище, позатикати там усі щілини й дірочки.

Окрім одної, звісно.

А тоді спокійно дивитися на чужому комині-бовдурі вже не на матір, а на тітку Стеху.

Як вона собі спокійненько, догори ногами стоячи, годує курей, а зерно сиплеться в неї з руки – і куди?

Та ж не вниз, як годиться, а вгору, на перекинуту землю!

Але головне диво полягає в тому, що невже ніхто раніше не помічав проколупаних дірок на горищі?

– Мабуть, у них не було такого гарного побіленого комина, – вирішив нарешті хлопець.

Бо ж комини, як заведено, закіптявлені.

– Це лише наша мама його добряче побілила, тому на ньому все так чудово видно!

Одного разу він вирішив розповісти матері про свої таємниці, та вона одразу ж почала хутко його хрестити й шепотіти:

– До церкви треба чи до ворожки.

Й заплакала.

– Мамуню, чого ти?

– Ще й питає... О, божевільний, хоче весь світ догори ногами перекинуть.

Тому Йосип вирішив узагалі нічого нікому не казати, якщо навіть рідна матір так перелякалася...

Оце мама слухно про церкву згадала. Бо якщо на неї вилізти, та поколупати дірочку – ого, як далеко можна побачити!

– Мамо, а скажіть, де б ото дістати такої чорної тканини, щоб усі вікна в церкві можна було позапинати?

Він ще не договорив, а матір уже зірвалася геть, хрестячись.

Справді, біда – де ти такого рядна знайдеш, щоби позавішувати там вікна?

Он у рідній хаті це набагато легше зробити.

Позапинав вікна свитками, одсунув дірочку – і маєш волю до перекинутих спостережень.

Побачиш хату. Та що хату – цілий ставок.

Ставок – це тобі не калюжа.

Малий Йосипок мало не покотився зо сміху – як кумедно там качки догори ногами плавають!

Особливо ж буває смішно, коли яка качка пірне вгору, у воду, та ще й зникне там!

А оно – хто то йде стежкою? Перекинутого й не впізнаєш – чи то піп, чи то вчитель...

Як же після всього побаченого не полізти знову під стріху хрещеної матері Стехи?

Бо її хата стоїть просто на шляху до Одеси.

Ото й побачиш шлях, та як по ньому перекинуті догори ногами коні везуть перекинутого догори колесами воза, та як перекинутий дядько Кирило на нім махає батогом та гейкає.

Оце дивина!

А потім хутенько злізеш із горища, вибіжиш на шлях і побачиш того ж дядька Кирила, однак уже не догори ногами, а справжнього.

– Здрастуйте, дядьку Кириле!

– Здоров, – буркне той, дивуючись, чого це в малого Йосипа так радісно світяться оченята.

– А чого це ви, дядьку Кириле, догори возом їздите?

Той про всяк випадок цвяхне на коней, та й пожене швидше од такої дитини.

Мав той дядько Кирило, окрім їхання догори ногами, ще одну дуже важливу цікаву звичку.

У вільний день він приходив під крамницю, яка правувала всім і за корчму, щоб купити там пляшку казьонки, тобто горілки.

Надпивши її чимало, виходив надвір.

А потім, допивши, урочисто розбивав пляшку об стовпа, якого наче навмисно для цього закопали поперек стежини.

Одного такого разу побачив малий Йосип, як дивовижно зблиснуло на Сонці одбите денце пляшки, перш ніж упасти в траву.

Розшукав малий те денце – і що? Зиркнув на нього, а потім крізь нього, опуклого – й

отетерів: усенький білий світ навколо, заломлений у кривому склі, також перекинувся догори ногами!

Отже, не треба більше лазити чужими горищами, варто лише носити з собою отаке чарівне скло, і в будь якому місці можна побачити все догори ногами.

Навіть ставок.

Та що там ставок – навіть церкву з усіма її блискучими банями можна залегко перекинути й милуватися нею всією, скільки заманеться.

– Уже малий Йосипок не лазить чужими горищами, – гомоніли люди в селі.

– І слава Богу.

– Однак, – не вгавали односельці, – завів він собі іншу шкідливу звичку: де не побачить яке скло – розіб'є й дивиться крізь нього.

– Еге, усеньке скло біля отого Кирилового стовпа позбирав.

– Мабуть, також п'яницею хоче стати.

– Біда!

Так, мав Йосипок уже цілу торбину вигнутих і ввігнутих денеч. Не кожне годилося для спостережень перекинутого світу.

Одна біда: нікому він не міг розповісти про свої важливі оптичні відкриття – бо коли старші хлопці визнають, та й пооднімають його округлі скельця.

А головне: коли й малеча про таке довідається, то повибирає всі пляшки, тож у всій волості не знайдеш жодного путнього денця!

Тим паче, що тепер для спостережень уже не потрібна темрява – стань під сонцем, наприклад, посеред пасовиська, піднеси до очей скельце – і вся череда вмить збирається до купи в тебе перед очима!

Особливо той рудий бичок, який сновигає навколо та ще й починає старших займати – ну, як тут не луснути зі сміху?

– Оно ваш Йосипок, – доповідали пастухи батькам, – вже геть із глузду зсунувся – крізь бите скло дивиться та знай регочеться!

– До ворожки, – вирішила матір.

– А потім до попа.

Бо, звісно, піп ворожити не вміє й іншим забороняє.

Але про які заборони йдеться, коли рідна дитина химери жене? Та матір задля дитини й не на такий гріх наважиться...

І водили його, й показували, й одшіптували, й одмолювали, однак хлопчина вперто мовчав, не зізнавався, знаючи, що тоді лише погіршить справу.

А справа була дедалі цікавіша, бо обростала новими ідеями: а якщо в дірку на горищі вставити таке опукле скельце?

Довго він їх до дірки підбирав та вставляв – доки не побачив на комині чудове перекинуте зображення.

І воно відрізнялося від попередніх тим, що було набагато яскравіше та чіткіше.

От!

Він аж затанцював на горищі, однак хутко припинив – ще, бува, почують тупотіння,

то вже до лікаря у волость повезуть.

І тоді - прощавайте, досліди.

Якось, на горищі сидючи, несподівано почув він сусідську розмову:

- Воно наврочене, - густо шепотіла тітка Стеха. - Їй-бо, одного разу я сама бачила, як Йосипок знайшов на березі пляшку, і що?

- І що? - затамувала подих громада.

- Замість того, аби однести матері в хазяйство, він...

- Що? - не втримався люд.

- Він отако взяв її обіруч, і отако об пеньок! І розбив...

Сусіди німо витріщили очі, не ймучи віри.

- А сам, - продовжувала Стеха, - отако в битому склі колупається, та як знайде там якуюсь скляночку, та так зрадіє, та як засміється.

- О, Боже... - видихнула громада.

- Це вже треба його до фершалка у волость, - постановив дід Охрім.

- До якого там фершалка, - заперечив дядько Кирило. - Це вже саме пора ув Одесу везти та до божевільні кладовить. Це ж таки треба - цілісіньку пляшку взяти і розбити! А туди ж можна й олії налити, і ґасу, або й...

Тут він не договорив, наштотхнувшись на красномовний погляд Охріма. Бо, звісна річ, для чого ота пляшка найкраще годиться.

І оце дитина потайки слухала!

Саме коли надворі яскрава днина - найкраще проступає на комині перекинута зображення вулиці.

Він узяв вуглинку, обвів на комині її обриси.

Вийшла геть некепська картинка. Все в ній гарне - лише перекинута догори ногами.

- Чого ти плачеш? - прокинувся посеред ночі Андрій, зачувши, як його дружина ридма ридає.

- Наш синок догори ногами перекинувся.

- Та як це може бути? Не помічав я за ним такого.

- Полізла я якось на горище, думаю, що він од нас там ховає? А знайшла його, він вуглиною малює на бовдурі. Та малює все догори ногами перекинута.

"Що ти оце вигадав? Про що ти думаєш, синку?" - заплакала я.

"Та як би комина перекинути так, щоб малюнок на ноги став. Чи краще вулицю спершу перекинути, а тоді малювати? Чи хату? Чи таки лише комина?" - каже він.

"Навіщо?" - питаюся я.

"Мамо, - каже він, - ти лише про це нікому не кажи, бо за такі думки можна од тата й віжками схопити".

Андрій пестив свою дружину по голові.

- То нічого, - шепотів, - він хлопчина тямущий. Переросте.

Але - не переріс.

Його нові думки вабили. Ото, наприклад, зірочки - як дірочки в небі. Куди можна

прозирнути

крізь них? А крізь Місяць? Куди?

Ого, куди!

Якось матір залізла на те кляте горище і зойкнула. Весь бовдур був ретельно забілений.

- А наступного дня, - плакала вона на плечі у свого чоловіка, - знову все там помальоване. І знову - все догори ногами.

- То чого ж ти так голосиш?

- Бо вже воно значно краще в нього виходить... - рюмсала мама.

Чоловік зітхав:

- Ну, якось вже буде.

- Якось? - увірвала плач мати. - А те, що він отако цілісінькими ночами на зорі дивиться?

Андрій почухав потилицю:

- Ну, а він на зорі не виє?

- Не виє.

- Ну, то й слава Богу.

Учитель із села Окіп Харківської губернії мав деяке занепокоєння стосовно Йосипа Тимченка.

Бо той невідривно й уважно дивився йому в очі, мов заворожений.

Учитель словесності вважав, що розбирається в дитячих душах, але, чувши про дивацтва цього учня, помалу почав перейматися страхом.

Чи не намагається малюк піддати його сугестивному впливу, а по-простому кажучи - загіпнотизувати? А може, цей химерний малюк намагається в такий спосіб заворожити його, наврочити, нав'язати свою волю?

Розгадка була простою - вчитель мав на носі окуляри з чудових лінзочок, набагато кращих од пляшкових донець - от вони й причарували Йосипка, бо таких досконалих скелець він ще не мав.

Стривожений словесник під час уроку якось помітив, що малий Йосип Тимченко, замість того, аби дивитися на дошку, де пишеться завдання, витріщився на окуляри, які лежали на столі.

Від них зображення, заломлюючись, падало на аркуш, одначе було надто скошене.

Правду сказати, вже й у школі трохи остерігалися цього маленького дивака, який чіплявся до викладачів часто з непростими питаннями.

Ну, що тепер він там такого побачив на столі?

А там відбувалося справжнісіньке диво: з одного вічка зображення квадратних вікон падало чомусь більшеньке, а з іншого чомусь меншеньке.

Хоча ж вікна в класі були однакові!

Чи це так тому, що одне скельце пузатіше від іншого? - думав Йосипок.

Він підніс край того папірця.

Виправив зображення. Та однаково вікна виходили різними.

Не встиг хлопчина зробити з того важливі наукові висновки, як над його вухом несподівано прогриміло:

- Ти що це робиш?!

Од несподіванки Йосипок шарпнув папірця - окуляри, зблиснувши, полетіли додолу. На мить навіть здалося, що вони розбилися - так яскраво зблиснули.

- Отак учи їх, - лютився словесник, витираючи хусточкою окуляри, - а вони тобі віддячать. Ти хоч знаєш, скільки такі окуляри коштують?

- Ні, - потупив оченята хлопчик.

- Перш ніж бити, поцікавився б.

"Скільки коштують окуляри? Дорожче за нашу хату?" - тим часом думав хлопчик.

А ще він думав: "Та ще більше коштує те, що можна побачити, наблизивши крізь таке скло".

- Ну? Чого мовчиш?

Утираючи слізеньки, Йосипок промовив:

- Я не хотів бити.

- А що ж ти хотів?

Той удихнув якомога повітря й видихнув:

- Папір же прозорий. Якщо по ньому обвести малюнок, тоді можна перекинути світ назад.

У класі запанувала мертва тиша, учні з острахом дивилися на однокласника.

- Який світ? - утер спітнілого лоба вчитель. - Навіщо? Навіщо його перекидати?

Говорив - а сам наполегливо думав, яку би покару призначити кріпацькому синові, котрий хотів цяцкаться з коштовною річчю.

Почув же він геть незрозуміле:

- Бачте, бовдура ж на горищі перекинути не можна, і картинку таку - не перекинеш. А папір - він же прозорий, якщо картинку на ньому обмалювати, то її легко поставити на місце, а не догори ногами.

Увесь клас зареготав.

Плакав лише Йосипок.

Словесник же міркував:

"Он воно що... Це гірше, ніж бити окуляри. Ще гірше - він хоче бачити більше, ніж інші. Хоче паном стати, великим паном. Може, й стане".

Тим часом той стояв і проливав слізеньки.

І що?

Його в цю мить дивувало, як вони, зволожуючи очі, дивовижно заломлюють зображення вчителя, котрий стояв навпроти.

А коли вони геть затулили зображення - лише тоді перед малим Йосипком постала мрія: безліч опуклих і ввігнутих скелець, а головне, безліч білих аркушів паперу, на яких постають послідовно всі картинки рідного села. І їх, змалювавши, можна перекинути назад у належний стан.

- Ніж ото очі за науками псувати, краще би до діла якого взявся - оно хлів стоїть

нечищений, – сказав батько.

Бити не став, просто вважав, що важка фізична праця для малого неслуха буде значно тяжчою карою, ніж, скажімо, ремінь чи віжки.

Хлопчина таємно радів. Краще мати більше вільного часу для своїх таємниць, ніж ходити до сільської школи.

Бо вже давно, граючись скельцями, помітив, що деякі з них раптом міняють зображення.

А ось і жолобок, яким стікає вода зі стріхи. Поставивши свої скельця в жолобок та приліпивши смолою, можна рухати ними, доки не побачиш якусь властивість навколишнього зображення.

І робити це не конче на темному горищі – адже скельця міняють картинку й поза ним, посеред двору.

Якби Андрій побачив, як його дитина хутко впоралася з роботою в хліву, то, мабуть, вперше б запишався ним.

А той чимдуж одколупав од стіни жолобка.

І, подавшись подалі, за бур'яни, в місце, куди не було охочих потикатися та заважати, розклав там усі свої скарби – різноманітні скельця, й почав тулити їх до жолобка за допомогою смоли та глини.

Поморочився чимало, доки раптом не проблиснуло вражаюче зображення: далекий лелека в гнізді через каламутне скло вийшов не дуже чіткий, але ж – поруч! Ось він, твій!

Хоч бери його рукою.

Доки не пішли дощі й втрата жолобка не виявилася, Йосипок зберігав свого оптичного прилада на горищі.

Прокинувся од потужного місячного променя, хлопчина затамував подих.

Дочекавшись, доки сім'я добряче заснула, тихцем, неначе кіт, прослизнув під стріху.

Розколупав її в потрібному місці, просунув туди обережненько, щоби не зсунути скельця, свого дивовижного жолоба.

Припав оком і скерував на небо. І зойкнув – стільки щастя!

Білий-білісінький, як найкращий папір, Місяць постав небаченими орнаментами й зображеннями. Йосипок навіть не дихав, бо кожен подих здригав в окулярі далеке нічне світило. А коли хлопчина перевів нарешті подих, Місяць затріпотів йому в очах, і з нього посипалися один по одному білісінькі мальовані аркуші, й на кожному виникали різноманітні картинки...

Історія людини в історії людства

Чи може хтось нині уявити своє життя без кіно?

А були ж таки такі часи, коли його просто не існувало. І ніхто не знав, що винайде його наш земляк, простий кріпак і кріпацький син Йосип Андрійович Тимченко (1852-1924 рр.).

Офіційними винахідниками кіна вважаються брати Люм'єри (Франція). Хоча й до

них було кілька попередніх винахідників – Демені, Складовський, навіть славнозвісний Едісон.

Однак Йосип Тимченко був серед них найперший.

Листопад 1893 р., Одеса, готель "Франція", на перетині Дерибасівської та Колодязного завулку – саме тут стався найперший у світі кіносеанс. Показували два кіносюжети – "Вершник" та "Метальник списа", – зафільмовані тут же, в Одесі, на іподромі.

У Політехнічному музеї міста Москви ще й досі є окрема кімната, де експонується кінокамера Йосипа Тимченка, яку він назвав снарядом для дослідження стробоскопічних явищ.

Часто можна прочитати в пресі, нібито він був російським винахідником.

Однак він жив і творив в Одесі.

Ще й досі стоять майстерні, які він збудував на власні кошти для університету. Ще й досі в Одеській обсерваторії діють його оптичні прилади.

Винайшов і створив він дуже багато, за окремі здобутки отримав на всесвітніх виставках три золоті й дві срібні медалі.

Можна поїхати до Одеси, зайти до обсерваторії й зазирнути до його телескопа, побачити зорі й на мить відчувти себе Тимченком.

А можна й не їхати туди, а зайти до будь-якого кінотеатру, побачити там будь-який фільм – і що?

І також відчувти себе трішечки ним, Йосипом Андрійовичем Тимченком.